

EIGEN BIJDRAGEN HULP BIJ HUISHOUDEN

Deel 1: Bestuurlijk nota van conclusies en
Aanbevelingen

Gezamenlijke rekenkamercommissies van Bedum, De
Marne, Winsum en Eemsmond

Namens de rekenkamercommissies van de gemeenten Bedum-De Marne-Winsum-Eemsmond

R. J.E. Douma (voorzitter De Marne-Winsum-Eemsmond)

E. de Haan (voorzitter Bedum)

Contact: Agnes Penninga-Huisman

Secretaris rkc Het Hoogeland

info@rchethoogeland.nl

tel. 0595-42 10 55/06-22 91 73 88

Inhoud

1	Voorwoord en verantwoording	4
2	Leeswijzer	7
3	Conclusies en beantwoording hoofd- en deelvragen	8
4	Conclusies en aanbevelingen	12

1 Voorwoord en verantwoording

In de periode mei 2017 tot en met april 2018 hebben de gezamenlijke rekenkamercommissies van Bedum, De Marne, Winsum en Eemsmond (hierna BMWÉ) onderzoek gedaan naar de ‘Eigen bijdrage hulp bij huishouden’. In dit onderzoek is de kernvraag of cliënten afzien van de benodigde ondersteuning bij het huishouden om financiële redenen en, zo ja, welke reden het betreft.

Het onderzoek is in meerdere stappen uitgevoerd. Fase 1 betrof een bureau- en documenten-onderzoek waarbij inzicht werd verkregen in de huidige praktijk van het vragen van een eigen bijdrage voor de hulp bij huishouden in de vier gemeenten. In fase 2 is een analyse gemaakt van de cliëntervaringsonderzoeken zoals de gemeente die verplicht moet uitvoeren. Daarna zijn er interviews gehouden met beleidsmakers en medewerkers in het werkveld. De tussenresultaten tenslotte zijn besproken in een werksessie met raadsleden van alle vier gemeenten.

N.b. Ten tijde van de start van dit onderzoek hebben de rekenkamercommissie van de gemeente Bedum en de rekenkamercommissie van de gemeenten De Marne, Eemsmond en Winsum (RKC Het Hoogeland) met elkaar contact opgenomen over de naderende herindeling van ‘hun’ gemeenten. In dat overleg is onder meer tot het voorliggende onderzoek besloten. Daarin hebben beide rekenkamercommissies gewerkt alsof zij al één gemeentelijke rekenkamercommissie vormen. Mede hierdoor én omdat steeds in het oog is gehouden dat de uitkomsten van het onderzoek ook bruikbaar moeten zijn voor de herindelingsgemeente Het Hogeland wordt in het vervolg van deze rapportage veelal gesproken van de ‘gemeenteraad’ en de ‘rekenkamercommissie’.

Kabinetsvoornemen een complicatie

In het regeerakkoord ‘Vertrouwen in de toekomst’ van 10 oktober 2017 benoemt het kabinet plannen om de eigen bijdrage systematiek te wijzigen. Het kabinet wil vanaf 2019 werken met een abonnementstarief. Dit betekent dat iedere cliënt, ongeacht inkomen en zorg die men ontvangt, maximaal € 17,50 euro per 4 weken aan eigen bijdrage voor Wmo voorzieningen betaalt. Dit heeft voor gemeenten tot gevolg dat men te maken gaat krijgen met wegvallende inkomsten. Het plan is nu dat de helft daarvan wordt gecompenseerd door het rijk. Daarnaast leidt het mogelijk tot een toenemende vraag naar hulp van Wmo-voorzieningen. Huishoudens die nu nog een hoge eigen bijdrage betalen, soms zelfs de kostprijs van een voorziening, kiezen er momenteel weleens voor om de zorg zelf in te kopen. Het is reëel om te verwachten dat een gedeelte van deze groep bij een verlaging van de eigen bijdrage de zorg via de gemeente zal inkopen.

Met dit kabinetsvoornemen leek de zin van dit onderzoek te zijn vervallen. Dat we toch door zijn gegaan heeft twee redenen.

In de eerste plaats is het een voornemen van het kabinet en is dit nog niet uitgewerkt in concrete maatregelen. Welke gevolgen dit voor de gemeente zou kunnen hebben, hebben de onderzoekers wel in kaart proberen te brengen. In de tweede plaats leverde het lopende onderzoek zoveel waardevolle informatie op over de mate waarin de gemeenteraad invloed heeft of zou kunnen hebben op de hoogte van eigen bijdragen in de brede sociale sector dat wij deze kennis graag met u willen delen.

Met dit onderzoek stellen de rekenkamercommissies zich ten doel de gemeenteraden inzicht te bieden in effecten van de hoogte van eigen bijdragen in het sociale domein, in het bijzonder bij huishoudelijke hulp. Daarnaast bieden wij inzicht in sturingsmogelijkheden van de gemeenten, en de mogelijkheden daar als gemeenteraad zelf invloed op uit te oefenen. Ook komen de onderlinge verschillen in de vier gemeenten aan bod.

De hiermee verkregen informatie kan de raad helpen om de komende jaren, desgewenst, scherpe kaders te stellen en toekomstig beleid en maatregelen te toetsen.

Waarom dit onderzoek

De commissies hebben zich bij de selectie van dit onderwerp laten leiden door de actualiteit van het vraagstuk in het bijzonder door de vraag van de gemeenteraad van Eemsmond. De vraag was of de onderbesteding wellicht in relatie stond tot de eigen bijdrage die hulpvragers moeten betalen en zo ja, wat daarvan het (maatschappelijk) effect is.

Selectie bureaus en vaststelling onderzoeksvragen

Bij de vaststelling van de initiële onderzoeksvragen door de rekenkamercommissie Het Hoogeland zijn een drietal bureaus uitgenodigd om een offerte uit te brengen, waarna er selectiegesprekken zijn gevoerd met de onderzoekers. De rekenkamercommissie kwam vervolgens tot de conclusie dat het onderzoek het best door het bureau BYOND in samenwerking met Zorgfocus kan worden uitgevoerd vanwege de inhoudelijke kennis die deze hebben van het onderwerp.

En waarom gezamenlijk in BMW-verband

Gelijktijdig liepen er gesprekken met de andere gemeenten (Winsum en De Marne) over een onderzoeksvoorstel. Daarnaast was er een contact tussen de rekenkamercommissie Het Hoogeland en de rekenkamercommissie van de gemeente Bedum in het licht van de naderende herindeling. Vervolgens is in gezamenlijk overleg besloten dit onderzoek in samenwerking uit te voeren. Daarbij is de voorwaarde gesteld dat de uitkomsten vooral een lerend effect zouden moeten hebben voor de toekomstige raad van de nieuw te vormen gemeente Het Hogeland.

Hoe het onderzoek is uitgevoerd

De opzet van het onderzoek is door de rekenkamercommissies niet als een statisch plan gehanteerd, maar werkende weg is, samen met het onderzoeksbureau, de onderzoeksfocus aangescherpt en vastgelegd. Het accent is minder komen te liggen op de vraag wat eventuele oorzaken van afwijzen van hulp zijn en meer op de vraag hoe de gemeenteraad kan sturen op eigen bijdragen en wat de gevolgen van deze sturing zijn.

Op 31 augustus 2017 hebben we een brede startbijeenkomst georganiseerd, waar beleidsmedewerkers, de coördinerend wethouder, de onderzoekers en de rekenkamercommissieleden bij aanwezig waren. Tijdens de presentatie van het bureau hebben zij invloed kunnen uitoefenen op de onderzoeksvragen en hebben tips en adviezen gegeven over de aanpak van het onderzoek. Dit bleek achteraf een waardevolle werkwijze te zijn geweest.

De resultaten van het onderzoek zijn vervolgens in een voorlopige rapportage gepresenteerd aan de rekenkamercommissie en de ambtelijke organisatie. Daarna heeft de rekenkamercommissie de conclusies en aanbevelingen geformuleerd (de rapportage die u nu leest). Deze zijn, conform eerdere onderzoeken en in het kader van bestuurlijk wederhoor, aan de 4 colleges van B en W voorgelegd, met het verzoek te reageren. Hun reacties treft u als bijlage aan. Op 30 mei is het rapport vervolgens gepresenteerd en toegelicht aan een selectie van de 4 gemeenteraden.

De rekenkamercommissie hoopt met dit rapport inzicht te geven aan de gemeenteraad in de mogelijkheden en beperkingen die de raad heeft op (financiële) sturing in het sociale domein. Maar zeker ook om al die mensen en organisaties die belangstellend voor dan wel werkzaam zijn op dit gebied, gegevens aan te reiken die inzicht geven over wat zij kunnen verwachten van financiële prikkels en drempels bij het sturen op maatschappelijke wensen en doelen in het sociale domein.

Namens de rekenkamercommissies van de BMW E gemeenten,

R.J.E. Douma, voorzitter rekenkamercommissie 't Hoogeland

E. de Haan, voorzitter rekenkamercommissie Bedum

2 Leeswijzer

Het gehele onderzoek naar ‘Eigen bijdrage hulp bij huishouding’ bestaat uit twee delen.

Opbouw deel 1, Conclusies en aanbevelingen

Het eerste deel, de Nota van conclusies en aanbevelingen, is dit bestuurlijk rapport. Hierin zijn de belangrijkste resultaten van het onderzoek opgenomen inclusief de conclusies en aanbevelingen die de rekenkamercommissie, in samenspraak met het onderzoeksbureau, heeft geformuleerd.

In hoofdstuk 1 verantwoorden we waarom de gezamenlijke rekenkamers dit onderzoek hebben uitgevoerd. In hoofdstuk 3 kunt u de belangrijkste conclusies lezen en beantwoorden we de hoofd- en deelvragen. Onze aanbevelingen kunt u lezen in hoofdstuk 4.

Opbouw deel 2, Nota's van bevindingen

Het tweede deel van dit Rkc-onderzoek bestaat uit een rapportage van bevindingen (het onderzoek dat de Rkcs door BEYOND c.s. hebben laten uitvoeren). In dit deel kunt u de achtergronden van het onderzoek vinden en de daarbij horende verdiepingen zoals de onderzoeksvragen en het normenkader. Voor het gemak verwijzen wij u naar de betreffende inhoudsopgave.

3 Conclusies en beantwoording hoofd- en deelvragen

In dit onderzoek hebben wij in kaart gebracht wat de eigen bijdrage voor de WMO voor gevolgen heeft voor de individuele cliënten. We hebben dat gedaan door het beleid van de gemeenten te toetsen aan landelijke wet- en regelgeving en door tegelijkertijd in kaart te brengen welke sturingsmogelijkheden de gemeenteraad heeft op het vaststellen van de eigen bijdragen. Ook hebben we de plannen van het regeerakkoord – voor zover bekend – in beeld gebracht. Per gemeente zijn ook diverse overzichten opgenomen die een onderlinge vergelijking mogelijk maken. Met rekenvoorbeelden hebben we inzicht gegeven in de gevolgen van eigen bijdragen per categorie. Ook gaan we in op de ervaringen van cliënten met de eigen bijdrage (per gemeente). In onze aanbevelingen gaan wij ook in op suggesties die een bijdragen aan een bredere discussie over de sturing in het sociaal domein.

Kernvraag:

In dit onderzoek is de kernvraag of cliënten afzien van de benodigde ondersteuning bij het huishouden om financiële redenen en, zo ja, welke reden het betreft.

In het onderzoek zijn de volgende vragen gesteld en beantwoord:

1. Welke eigen bijdragen hebben de klanten ten behoeve van de hulp bij het huishouden te voldoen?
2. Wat zijn de sturingsmogelijkheden van gemeenten op de eigen bijdrage?
3. Hoe ervaren de klanten deze eigen bijdragen in functie van hun inkomen en welke gevolgen verbinden ze hieraan?
4. Hoe heeft het gebruik van hulp bij huishouden zich ontwikkeld de afgelopen jaren (aantallen beschikkingen, verzilvering ervan) en welke over- en onderschrijdingen zijn er t.o.v. de geraamde bedragen op rekeningbasis voor het onderdeel huishoudelijke ondersteuning en hoe zijn de verschillen te verklaren?

Hoofdconclusie en beantwoording kernvraag

Het antwoord op de kernvraag luidt:

‘Op basis van dit onderzoek en de aan ons ter beschikking gestelde gegevens kan niet worden aangetoond dat cliënten met een laag inkomen afzien van hulp wegens te hoge eigen bijdrage’.

Hieronder wordt nader ingegaan op de deelvragen van het onderzoek.

Conclusies en beantwoording deelvragen

In dit hoofdstuk trekken wij achtereenvolgens de conclusies uit onze eerdere bevindingen. We doen dat aan de hand van de deelvragen:

Vraag 1: *Welke eigen bijdragen hebben de cliënten ten behoeve van de hulp bij het huishouden te voldoen?*

De hoogte van de eigen bijdrage is afhankelijk van inkomen, huishoudenssamenstelling (eenpersoons of meerpersoons) en leeftijd (AOW-gerechtigd en niet-AOW-gerechtigd). Gebruikers van huishoudelijke hulp betalen doorgaans minstens 17,50 euro per vier weken in het geval men een minimuminkomen heeft. Uitzondering hierop zijn meerpersoonshuishoudens die nog niet de AOW-gerechtigde leeftijd hebben bereikt en met een inkomen minder dan €35.000, deze betalen geen eigen bijdrage.

Naarmate het inkomen stijgt, stijgt ook de te betalen eigen bijdrage. Als voorbeeld: Bij een eenpersoonshuishouden met de AOW-gerechtigde leeftijd en een verzamelinkomen van €17.033,- moet een cliënt maximaal €17,50 per 4 weken aan eigen bijdrage betalen. Als het bijdrageplichtig inkomen voor dat huishouden meer dan €17.033,- is, stijgt de eigen bijdrage met 12,5% van het inkomen boven dat bedrag. Inwoners betalen nooit meer dan de kostprijs van de voorziening. In de Nota van Bevindingen staat in hoofdstuk 2.2 een uitgebreide uitleg hoe de hoogte van de eigen bijdrage tot stand komt. In hoofdstuk 4.2 zijn enkele voorbeeldberekeningen op basis van inkomen en vermogen gemaakt.

De eigen bijdrage is een gemaximeerd bedrag voor alle voorzieningen die een cliënt op basis van de Wmo ontvangt. In het geval van meerdere voorzieningen is de eigen bijdrage voor huishoudelijke hulp dus niet te isoleren van de eigen bijdrage voor andere Wmo-voorzieningen.

Vraag 2: *Wat zijn de sturingsmogelijkheden van gemeenten op de eigen bijdrage?*

De gemeente heeft verschillende mogelijkheden om te sturen op de eigen bijdrage of compensatie te bieden voor de eigen bijdrage. Dit kan door het aanpassen van de parameters die de hoogte van de eigen bijdrage bepalen, door aanpassingen in het Wmo-beleid of door aanpassingen in het minimabeleid. In hoofdstuk 2.2 van de Nota van Bevindingen worden de sturingsmogelijkheden voor gemeenten uitgebreid beschreven.

De BMWG-gemeenten hebben de parameters voor de eigen bijdrage zoals deze jaarlijks door het ministerie van VWS worden gepubliceerd niet aangepast. Hiermee volgen de BMWG-gemeenten de landelijke lijn en brengen de gemeenten geen eigen accenten aan. De verordening bevat een hardheidsclausule die het college de

mogelijkheid biedt af te wijken van de parameters. In uitzonderlijke gevallen kan op basis van de hardheidsclausule besloten worden om de eigen bijdrage op €0,- te zetten. Hoewel de gemeenten hier geen concrete cijfers van hebben lijkt de hardheidsclausule nauwelijks te worden gebruikt. Hierbij wordt aangetekend dat wanneer er wel veel gebruik van zou worden gemaakt, dit tot een beleidswijziging zou moeten leiden.

Wmo-consulenten zijn niet allemaal op de hoogte van de mogelijkheid van de hardheidsclausule. Sinds 1 januari 2018 is er in de wet vastgelegd dat gemeenten de eigen bijdrage kunnen kwijtschelden indien cliënten acute betaalproblemen hebben of de eigen bijdrage nadelig is voor een persoonsgerichte aanpak om hen mee te laten doen in de samenleving. De consulenten zijn wel op de hoogte van deze wetgeving.

Eigen accenten zijn wel terug te vinden in het minimabeleid. Van hieruit wordt door de gemeenten een collectieve zorgverzekering (CVZ) aangeboden die is bedoeld voor inwoners met een inkomen tot en met 120% van het bijstandsniveau. Inwoners die gebruik maken van deze CZV kunnen vanuit deze verzekering een vergoeding van de eigen bijdrage Wmo krijgen tot een bedrag van € 400,- per jaar. In de BMWE-gemeenten maakten in 2018 932 inwoners gebruik van de collectieve zorgverzekering, waarvan 292 inwoners ook gebruik maakten van één of meerdere Wmo-voorzieningen. Het is bij de gemeente niet bekend hoeveel Wmo-cliënten ook daadwerkelijk gebruik hebben gemaakt van de vergoeding vanuit de zorgverzekering.

Uit het gesprek met de raad blijkt er onduidelijkheid over en onbekendheid met de sturingsmogelijkheden vanuit de gemeente. Daarbij speelt ook een rol dat de raad aangeeft behoefte te hebben aan een betere informatievoorziening.

Leden van de rekenkamercommissies hebben ervaring met raadswerkgroepen en –commissies in Almelo (commissie Transitie Sociaal Domein) en Coevorden (werkgroep Grip¹), die langere tijd werken aan verbetering van kennis over sturingsmogelijkheden en verbetering van de informatievoorziening aan de raad. De commissie en werkgroep bestaan uitsluitend uit raadsleden, maar er zitten ook ambtenaren aan tafel om de raadsleden die raadsleden voorzien van kennis van werkwijzen, mogelijkheden en onmogelijkheden. Door hier langere tijd aandacht aan te besteden, gaan de bijzonderheden van dit beleidsterrein beter leven voor de leden van de commissie.

Vraag 3: *Hoe ervaren de cliënten deze eigen bijdragen in functie van hun inkomen en welke gevolgen verbinden ze hieraan?*

Zowel Wmo-consulenten als de gesproken adviesraden hebben over het algemeen het

---

¹ Grip op regionale samenwerking.

idee dat cliënten de eigen bijdrage reëel vinden. Ze hebben nauwelijks tot geen signalen ontvangen dat inwoners afzien van de hulp vanwege de eigen bijdrage. Wel wordt meerdere keren genoemd dat inwoners met een wat hoger inkomen vaker aangeven zelf de hulp te regelen, omdat ze anders ongeveer de kostprijs van de voorziening dienen te betalen. De gemeente registreert momenteel niet de reden als cliënten aangeven een Wmo-voorziening stop te zetten.

In het onderzoek zijn alleen ervaringen over de eigen bijdragen meegenomen van cliënten die hulp ontvangen. In het cliëntervaringsonderzoek geeft bijna 9 procent van de Wmo-clients, die gebruik hebben gemaakt van hulp bij huishouden, aan overwogen te hebben te stoppen met de ondersteuning vanwege de eigen bijdrage. Cliënten in De Marne geven vaker (12%) aan overwogen te hebben te stoppen met de ondersteuning. Met name cliënten die aangeven nauwelijks rond te kunnen komen geven aan overwogen hebben te stoppen (37%, n=26). Hoeveel mensen ook daadwerkelijk hulp weigeren vanwege de eigen bijdrage hebben we in dit onderzoek niet kunnen achterhalen. Het blijkt lastig in contact te komen met deze groep (mocht deze al bestaan).

Uit de evaluatie Wmo door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) blijkt dat ongeveer één op de twintig cliënten vanwege de eigen bijdrage helemaal of gedeeltelijk afziet van de zorg of zoekt naar een goedkopere oplossing. In een ander onderzoek in opdracht van het ministerie van VWS, waarin cliënten zijn geïnterviewd die af hebben gezien van hulp van de gemeente, blijkt dat een belangrijk deel van deze personen zichzelf nog wel redt en een goedkopere, soms zelfs betere, oplossing wist te vinden. Enkele personen geven aan zich nog net staande te kunnen houden, maar wel in een kwetsbare situatie te verkeren.

Vraag 4: Hoe heeft het gebruik van hulp bij huishouden zich ontwikkeld de afgelopen jaren (aantallen beschikkingen, verzilvering ervan) en welke over- en onderschrijdingen zijn er t.o.v. de geraamde bedragen op rekeningbasis voor het onderdeel huishoudelijke ondersteuning en hoe zijn de verschillen te verklaren?

De ontwikkeling van het gebruik van huishoudelijke hulp in de BMW-gemeenten in 2017 lijkt vrij stabiel. In totaal is er een toename van 2% in het gebruik tussen januari en december 2017. Opvallend is het gebruik van huishoudelijke hulp in de gemeente Eemshaven. In Eemshaven wordt door ongeveer 38 op de 1.000 inwoners gebruik gemaakt van huishoudelijke hulp. In de overige BMW-gemeenten is dat 15 tot 18 inwoners. Dit betekent dat in Eemshaven ongeveer twee keer zoveel gebruik wordt gemaakt van huishoudelijke hulp als in de andere BMW gemeenten. Het is niet duidelijk welke verklaring voor dit hogere gebruik is. De leeftijdsverdeling in de gemeente lijkt in ieder geval geen verklaring te zijn.

4 Conclusies en aanbevelingen

Op basis van de antwoorden op onze (deel)vragen komen de rekenkamercommissies tot een aantal conclusies en aanbevelingen. De rekenkamercommissies zetten één conclusie en aanbeveling apart om te benadrukken dat die naar hun gevoel de meeste aandacht behoeft omdat de toekomstige raad daar de belangrijkste stappen vooruit kan maken.

Conclusie	Bij de raad bestaat onvoldoende bekendheid met de sturingsmogelijkheden op het sociaal domein en de informatievoorziening sluit onvoldoende aan op de behoefte
Aanbeveling	Stel een raadswerkgroep/commissie in die nagaat welke sturingsmogelijkheden bestaan meer effectieve sturing door de raad. Bij deze werkgroep wordt de expertise van ambtenaren als input benut. ²

Daarnaast vragen de rekenkamercommissies nog uw aandacht voor een viertal specifieke conclusies en aanbevelingen.

1. Conclusie	Er wordt niet geregistreerd wat de reden is dat cliënten de zorg stopzetten
Aanbeveling	Verzoek het colleges om inzicht te bieden in de redenen waarom mensen geen gebruik (meer) maken van zorg.
2. Conclusie	In de gemeente Eemsmond wordt twee keer zoveel gebruik gemaakt van huishoudelijke hulp dan in de andere BMW-gemeenten
Aanbeveling	Verzoek het college te onderzoeken, waardoor in de gemeente Eemsmond meer gebruik wordt gemaakt van de huishoudelijke hulp in vergelijking met de drie andere BMW-gemeenten en dit aan de raad te rapporteren.
3. Conclusie	De vergoeding van de eigen bijdrage Wmo vanuit de collectieve

---

² Voorbeelden hiervan zijn de raadscommissie Transitie Sociaal Domein uit Almelo en de raadswerkgroep Grip uit Coevorden.

zorgverzekering wordt nu gebruikt voor minima. Het is echter niet duidelijk in hoeverre er door minima daadwerkelijk gebruik wordt gemaakt van deze vergoeding

- Aanbeveling**
- (A) Verzoek het college bij de zorgverzekeraars na te gaan in hoeverre minima gebruik maken van een vergoeding van de eigen bijdrage Wmo en dit aan de raad te rapporteren.
  - (B) Verzoek het college na te gaan op welke wijze minima kennis kunnen nemen van de mogelijkheid om gebruik te maken van de vergoeding eigen bijdrage Wmo.

4. Conclusie

Er wordt vrijwel nooit gebruik gemaakt van de hardheidsclausule, terwijl bij de raad wel klachten binnenkomen over cliënten die het gevoel hebben dat niet rekening wordt gehouden met ernstige bijzondere omstandigheden.

- Aanbeveling**
- Verzoek het college om hun ambtenaren te informeren over het bestaan van de hardheidsclausule. Bevorder bekendheid en het gesprek over wanneer de clausule moet worden toegepast.

Tenslotte

Dit onderzoek is niet een standaardonderzoek geweest waarbij wij uitsluitend terug hebben gekeken. De rekenkamercommissie heeft ook een (bescheiden) perspectief en aanbevelingen willen aandragen voor toekomstige beleidskeuzes. Wij hebben er daarbij scherp voor gewaakt om inhoudelijke voorkeuren uit te spreken. De samenstelling van onze commissie zou dat ook niet toelaten.

Tenslotte danken wij ieder die meegewerkt heeft aan de totstandkoming van dit onderzoek. Dit zijn uiteraard de bestuurders en ambtenaren geweest, maar ook danken wij de onderzoekers die kritisch met ons mee hebben gedacht.

Wij hopen dat ook de nieuwe raad van de gemeente Het Hogeland zijn voordeel mag doen met onze aanbevelingen.

Bedum, De Marne, Winsum, Eemsmond, mei 2018